

VERENIGING
Vrienden
van
Sonsbeek

Infobulletin Parken Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem

Winter 2005, jaargang 17, nummer 4

Waardering

Het kan wel eens gebeuren dat we op den duur de waarde van dingen niet meer ten volle beseffen. Een goede manier om je weer te realiseren hoe rijk je bent, is het wegdenken van iets. Stel je voor, die prachtige solitaire boom op het pleintje bij u in de buurt weg. Door het contrast met de dorre leegte die je dan ervaart, wordt het pas goed duidelijk hoe mooi hij is, hoezeer zijn schoonheid afstraalt op de omgeving en de mensen daarin. In oktober is het smeedwerk van de Zwanenbrug in park Sonsbeek weggehaald, voor onderhoud. Het is piekfijn in de verf gezet en inmiddels opnieuw gemonteerd, een hele geruststelling. De onaangename verrassing bij het zien van die banale houten schotten in plaats van het kunstige smeedwerk met zwanenmotief is me bijgebleven. Heel even was er de vrees dat dit het begin kon zijn van een totale aftakeling. Des te meer geniet ik nu van de schoonheid en het aange-naam verpozen die het park te bieden heeft, en ik bedenk dat er gelukkig nog genoeg mensen zijn die blijik geven van hun waardering, die daadwerkelijk meehelpen dit alles in stand en in ere te houden.

Jan Schreurs

De Vereniging Vrienden van Sonsbeek wil een klankbord zijn voor de bezoekers van de monumentale parken en voor de eigenaar van de parken, de Gemeente Arnhem. Het doel van de Vereniging is in woord en daad mee te werken aan de instandhouding en verfraaiing van de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem. De Vereniging Vrienden van Sonsbeek ondersteunt het Bezoekerscentrum Sonsbeek financieel met een vaste bijdrage per lid.

De contributie per lid bedraagt per jaar:
voor particulieren € 12,50,
voor verenigingen € 35,-
voor bedrijven € 50,-;
Bankrekeningnummer: 40 63 33 505
t.n.v Vrienden van Sonsbeek.

Bestuur Vereniging Vrienden van Sonsbeek:
Hendrik Broekhuizen (voorzitter) tel. 4426212,
Luuk Broer (secretaris) tel. 4424956,
Kees Hoogendijk (penningmeester) tel. 4458408,
Loes Prakke (ledenadm/promotie) tel. 4433495,
Tjada van den Eelaart-de Sitter (schouw/gidsen)
tel. 4455098.

Adviseurs: Joop Morsink (historie), Jeroen Glissenaar
(Stadsbeheer), Jeroen Voskuilen (Bezoekerscentrum).

De Stichting Bezoekerscentrum Sonsbeek wil bezoekers bewust maken van de mooie groene kanten van Arnhem. Dit gebeurt door het organiseren van tentoonstellingen, excursies en evenementen. Het bezoekerscentrum levert informatie over de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem en het is een goed startpunt bij een bezoek aan de parken. Website: www.bezoekerscentrumsonsbeek.nl

Bestuur Stichting Bezoekerscentrum Sonsbeek:
Leo van der Meer (voorzitter),
Bart Beukema (secretaris),
Marijke de Bruine (penningmeester),
Jaap Nieuwenhuis, Aaltje Koopman.

Secretariaat/ledenadministratie:
Vereniging Vrienden van Sonsbeek
per adres Bezoekerscentrum Sonsbeek,
Zypendaalseweg 24a,
6814 CL Arnhem,
Telefoon: 4450660,
Email: info@parksonsbeek.nl
Website: www.parksonsbeek.nl

DE ZWANENBRUG

Ze vliegen af en aan en aan en af
De zwanen op het rankgevormde hek
(De vleugels breed gespreid, steeds weer bereid
Tot landing of tot klapperend vertrek)

Of zeilen statig over 't waterdek
(Stabiele zerken op een spiegelgraf)
De slanke hals slechts buigend naar de plek
Waar voedsel drijft dat soepel binnenglijdt

De fraaie brug verbeeldt dit ongeschonden:
Geen strakke, gestileerde rechte lijnen
Maar waaivormen, schijnbaar uitgevonden

Voor dat wat zwanen zijn, die onomwonden
Na schilderbeurt en schoonmaak verder deinen
En dalen, stijgen of hun bochten ronden

Cees van der Pluijm

Nieuws uit bos en park

Op safari met de parkbeheerder

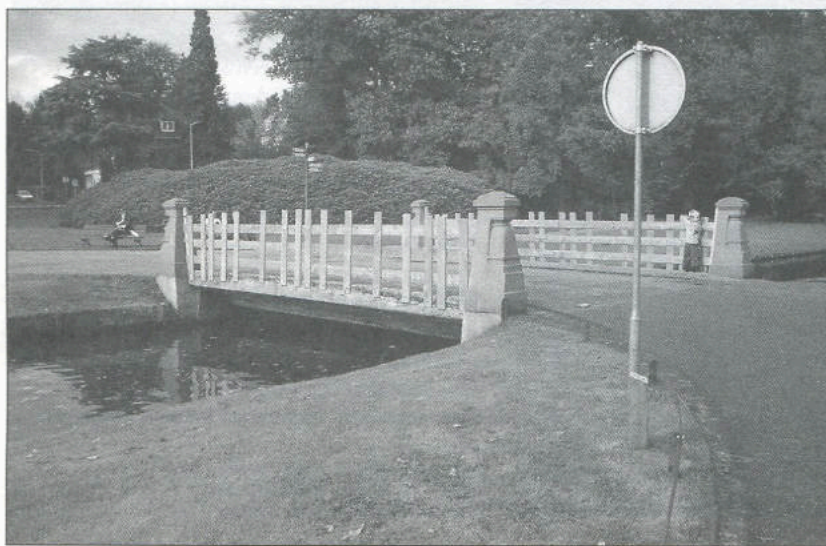
Een beetje weemoedig ga ik op weg naar het Sonsbeekpark waar ik met parkbeheerder Jeroen Glissenaar heb afgesproken om 'op safari' te gaan. Het zal de laatste keer zijn dat Jeroen en ik het ritje zullen maken. Ik ga namelijk verhuizen naar een andere stad. Het rondrijden met Jeroen in z'n Jeepje heb ik altijd erg leuk gevonden: Jeroen kan zo enthousiast en bevlogen over 'zijn' park vertellen. Zijn enthousiasme werkt aanstekelijk. Ik ben gaan houden van Sonsbeek en ik blijf lid van de Vrienden van Sonsbeek. Jeroen, bedankt voor de prettige samenwerking! Ook de mederedactieleden wil ik bedanken voor de wijze waarop we elk kwartaal met elkaar een Infobulletin hebben gemaakt. Mijn bijdrage was niet groot, maar ik heb van het schrijven genoten. Veel geluk allemaal en tot ziens.

Het heeft gevoren. Het was voor het eerst glad. Aan het andere eind van de Parkweg zijn twee lantaarnpalen omvergereden. Vanuit Bezoekerscentrum Sonsbeek, rijden we het park in. We zien meteen dat de kikkerpoel weg is. De verplaatsing naar de Natte Weide is volgens plan voor het invallen van de winter uitgevoerd. Even verderop zien we dat de Zwanenbrug gelukkig weer terug is. De leuningen zijn geschilderd, de brug ziet er weer prachtig uit.

De Steile Tuin ondergaat een winterbeurt. Alle vaste planten worden 'teruggezet': ze worden afgeknipt tot net boven de grond. Alleen de hoge siergrassen blijven zoals ze zijn en worden niet afgeknipt. Verder naar boven rijdend zien we dat het gras gemaaid is. Het is de laatste keer van dit seizoen. Dit jaar is er 27 maal gemaaid. Normaal 25 keer. Dat het er nu twee beurten meer zijn, komt doordat het zo laat in het jaar warm is gebleven. In november werden nog temperaturen van rond de 20 graden gemeten. Daardoor bleven de bladeren langer aan de bomen hangen.

De jaarlijkse bladcampagne, het opruimen van de bladeren, is dit jaar dan ook later begonnen dan anders. De bospaden worden schoongebazen, zodat ze weer zichtbaar zijn. Met een bladblazer worden de bladeren opzij geblazen en niet weggehaald, zoals het bij de bladcampagne wel het geval is.

Bijna dode bomen worden omgezaagd voor de veiligheid in bos en park. Daarnaast gaat Jeroen weer 'blessen' bomen aanstippen voor de 'dunning' van het bos. Eerst wordt er een zogenaamde 'toekomstboom' uitgekozen. Eén of enkele bomen er omheen worden geblest en later gekapt, zodat de toekomstboom meer ruimte krijgt. Vanaf de Ronde Weide is er een nieuwe trap naar de Belvédère te zien. De gemeente heeft afscheid genomen van Luigi Todde, die met pensioen is gegaan. De heer Todde was verantwoordelijk voor het onderhoud van de parken. Als blijk van waardering heeft hij een lindeboom in het Sonsbeekpark gekregen. De boom staat op de 'bult' waar vroeger het waterreservoir heeft gestaan, net boven de ijskelder van Sonsbeek.

Het koetshuis in het park Gulden Bodem is opgeknapt. In park Zypendaal valt op dat het marmeren beeld tussen de spiegelvijvers is schoongemaakt. Het beeld is gereinigd met babyshampoo, zodat het marmer niet beschadigd raakt en het beeld weer mooi wit wordt. Aan het eind van onze ronde heb ik voor Jeroen nog een vraag die bij de redactie leeft. Als je door het bos en park loopt, kom je heel wat 'kunstwerken' tegen. Kan iedereen zomaar iets 'kunstigs' of iets dat daarop lijkt, aanbieden? Volgens Jeroen is dat niet het geval. Negen van de tien aangeboden objecten worden niet geaccepteerd. Sonsbeek is park en geen beeldentuin of museum.

Annelies Verheij-Reijnen

Zypendaal na de Brantsens (deel 2)

De gemeente Arnhem kocht 75 jaar geleden Zypendaal aan. Hoe is het 'kasteel' sindsdien gebruikt? In ons blad van Lente 2005 schetste Jorien Jas, conservator bij de Geldersche Kasteelen / Geldersch Landschap de periode tot 1937. Het tweede en laatste deel over Zypendaal na de Brantsens beslaat de periode 1937- 1983.

Over de oorlogstijd op huis Zypendaal heersen tegenstrijdige berichten. Zat het 'kasteel' vol met evacués, liefdevol opgevangen door 'kattenmie' of was huis Zypendaal Duits militair hospitaal, waar de pensionhoudster en haar gasten een rol hadden in de verzorging van Duitse militairen? De naoorlogse tijd kent ook zijn schimmigheden. Was Zypendaal tijdens de Koude Oorlog een geheim bolwerk tegen het Rode Gevaar? En was alleen het koetshuis aan grondig herstel toe of was de situatie van het huis zelf ook slechter dan men beweerde? In de jaren '70 komt de wens op Zypendaal in de oude luister te herstellen. Eerst bij de Luchtmachtstaf en vanaf 1975 bij de Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen.

'Kattenmie'

De periode vanaf de Tweede Wereldoorlog tot aan de voltooiing van de restauratie van huis Zypendaal kan worden samengevat als een tijdperk van vele gebruikers en wisselend gebruik. Zypendaal fungeerde als pension,

hospitaal, militair stafkwartier, tot het uiteindelijk een bestemming kreeg als kantoor gecombineerd met de openstelling van de ingerichte hoofdverdieping waar de sfeer van de Brantsens's herleeft.

Hoewel in 1937 sprake is van verhuur van huis Zypendaal aan het Ministerie van Oorlog verzoekt halverwege hetzelfde jaar Mia Schulte van Zegwaard aan de Arnhemse gemeenteraad het huis en de bijgebouwen te huren.

Het achterstallig onderhoud is groot en de financiële situatie van de gemeente is niet rooskleurig. Uit de beschrijvingen blijkt de zorgelijke toestand: "de meest elementaire voorzieningen als gas, water, elektriciteit worden er tevergeefs gezocht, terwijl centrale verwarming (...) eveneens ontbreekt.

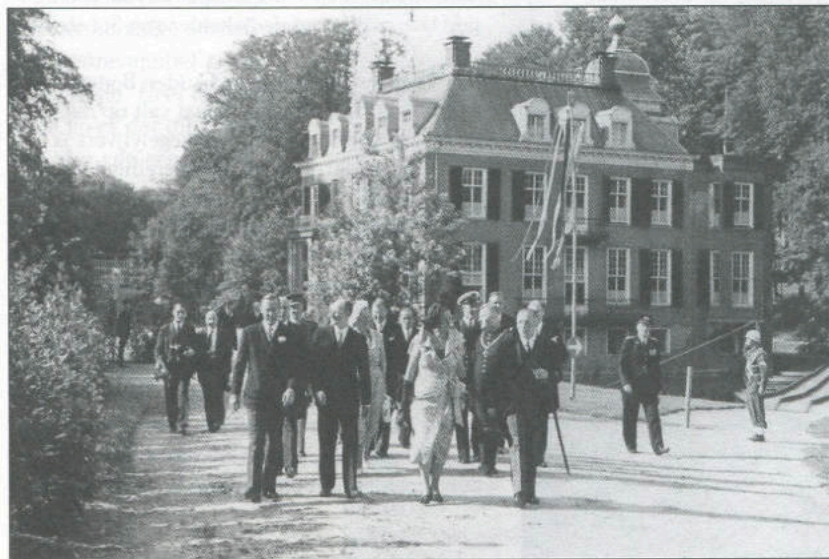
De gemeenteraad stemt toe en verhuurt Zypendaal aan Mia Schulte van Zegwaard, die vanwege de 25 katten waarmee zij zich omringt 'kattenmie' wordt genoemd.

Zij exploiteert Zypendaal vanaf 1 maart 1938 als een pension voor "echtparen op leeftijd uit den deftigen stand". Tot in 1950 blijft zij pensionhoudster op Zypendaal. Als zij in 1950 in een brief aan de gemeente omschrijft wie de eerste pensiongasten waren, vallen de namen op van "baron van Heemstra en freule van Heemstra". Opvallend omdat ook in de levensbeschrijvingen van Audrey Hepburn wordt verwezen naar logeerpartijen in het 'kasteel'. Baron Van Heemstra was oud-burgemeester van Arnhem en Audrey Hepburn was zijn kleindochter.

Militairen en evacués

In de eerste oorlogsjaren kwamen er andere pensiongasten. In 1941-1942 zou een veertigtal kleuterleidsters-in-opleiding uit het Ruhrgebied op Zypendaal hebben verbleven,

*Juli 1950: koningin Juliana op haar eerste bezoek als staatshoofd aan Gelderland.
Foto coll. Geld.Kasteelen/Landschap*

De ingangspartij van kasteel Zypendaal in 1954; de kogelgaten uit de oorlog zijn nog zichtbaar. Foto: E.W't Sas

inclusief hun onderwijzeressen die de lessen gewoon voortzetten. Snel na hun vertrek is Zypendaal vermoedelijk ingericht als militair hospitaal van de Wehrmacht. Na de mislukte operatie Market Garden laf Zypendaal in het speergebied, een niemandsland tussen de Parkweg en de Schelmseweg. Daardoor is nog steeds onduidelijk is waarvoor Zypendaal is gebruikt sinds de evacuatie van Arnhem in 44/45. Er zijn vermeldingen dat de evacués toestroomden: alleen al twintig geëvacueerden zouden zijn ondergebracht in de oranjerie. De belevissen van enkele van de evacués zijn opgetekend. Mia Schulte van Zegwaart wordt beschreven als een hulpvaardige en

moedige vrouw. De evacués deden in moed niet voor haar onder getuige de verhalen over de voedselrooftochten in de geëvacueerde stad. Het duurt vervolgens nog tot 26 april 1945 voordat de Canadezen huis Zypendaal zonder strijd kunnen innemen. Huis Zypendaal is de oorlogsjaren zonder veel schade doorgekomen. Maar het reparatie van scherf- en kogelgaten is nog steeds af te lezen aan de gevel.

Nadat Zypendaal kort werd gebruikt door het Commissariaat Noodvoorziening voor de Getroffen Gebieden volgt vanaf 1946 daadwerkelijk het Ministerie van Oorlog als huurder en de Genie betreft Zypendaal. Omdat het huurcontract van Mia Schulte van Zegwaart op dat moment nog steeds van kracht is, treedt zij op als onderverhuurster en wordt vastgelegd dat zij de oranjerie blijft bewonen. Het roemloze einde van de pensionhoudster op Zypendaal volgt, als zij in april 1950 wordt uitgezet in verband met wanbetaling.

Tegelijkertijd blijkt de slechte toestand van het koetshuis. Een deel van het dak is ingestort, de zoldervloer is gedeeltelijk verrot en de toegang tot het gebouw is verboden. Er stortte opnieuw een deel van het dak in en de toekomst van het koetshuis werd onzeker; er dreigde zelfs sloop. Gemeentewerken benadrukte echter de architectonische eenheid van huis en twee bijgebouwen. De Genie stelde zeer veel prijs op het koetshuis, waarna de gemeenteraad in 1952 besloot het koetshuis te herstellen.

In de Koude Oorlogsjaren 1955-1956 werd de Staf van de 1e Divisie '7 december' gevestigd op Zypendaal. De IJsselvallei werd destijds als verdedigingslinie bestemd en deze divisie moest de verdediging op zich kunnen nemen. Vandaar de betiteling van Zypendaal als 'bastion tegen het Rode Gevaar'. Als bastion heeft Zypendaal echter maar kort gefungeerd: in 1957 volgt als nieuwe gebruiker de Staf Commando Luchtmachtopleidingen. In dat jaar eindigt het slepende conflict met voormalig huurster Schulte van Zegwaart.

Herstel

Vanaf 1970 maakt de Staf Commando Luchtmachtopleidingen een begin met de restauratie "naar de oorspronkelijke toestand". Aanleiding was het overbrengen van een rijk

De ingangspartij van kasteel Zypendaal in 1954: de kogelgaten uit de oorlog zijn nog zichtbaar. Foto: E.W't Sas

inclusief hun onderwijzeressen die de lessen gewoon voortzetten. Snel na hun vertrek is Zypendaal vermoedelijk ingericht als militair hospitaal van de Wehrmacht. Na de mislukte operatie Market Garden laf Zypendaal in het spergebied, een niemandsland tussen de Parkweg en de Schelmseweg. Daardoor is nog steeds onduidelijk is waarvoor Zypendaal is gebruikt sinds de evacuatie van Arnhem in 44/45. Er zijn vermeldingen dat de evacués toestroomden: alleen al twintig geëvacueerden zouden zijn ondergebracht in de oranjerie. De belevissen van enkele van de evacués zijn opgetekend. Mia Schulte van Zegwaart wordt beschreven als een hulpvaardige en

moedige vrouw. De evacués deden in moed niet voor haar onder getuige de verhalen over de voedselroofochten in de geëvacueerde stad. Het duurt vervolgens nog tot 26 april 1945 voordat de Canadezen huis Zypendaal zonder strijd kunnen innemen. Huis Zypendaal is de oorlogsjaren zonder veel schade doorgekomen. Maar het reparatie van scherf- en kogelgaten is nog steeds af te lezen aan de gevel.

Nadat Zypendaal kort werd gebruikt door het Commissariaat Noodvoorziening voor de Getroffen Gebieden volgt vanaf 1946 daadwerkelijk het Ministerie van Oorlog als huurder en de Genie betreft Zypendaal. Omdat het huurcontract van Mia Schulte van Zegwaart op dat moment nog steeds van kracht is, treedt zij op als onderverhuurster en wordt vastgelegd dat zij de oranjerie blijft bewonen. Het roemloze einde van de pensionhoudster op Zypendaal volgt, als zij in april 1950 wordt uitgezet in verband met wanbetaling.

Tegelijkertijd blijkt de slechte toestand van het koetshuis. Een deel van het dak is ingestort, de zoldervloer is gedeeltelijk verrot en de toegang tot het gebouw is verboden. Er stortte opnieuw een deel van het dak in en de toekomst van het koetshuis werd onzeker; er dreigde zelfs sloop. Gemeentewerken benadrukte echter de architectonische eenheid van huis en twee bijgebouwen. De Genie stelde zeer veel prijs op het koetshuis, waarna de gemeenteraad in 1952 besloot het koetshuis te herstellen.

In de Koude Oorlogsjaren 1955-1956 werd de Staf van de 1e Divisie '7 december' gevestigd op Zypendaal. De IJsselvallei werd destijds als verdedigingslinie bestemd en deze divisie moest de verdediging op zich kunnen nemen. Vandaar de betiteling van Zypendaal als 'bastion tegen het Rode Gevaar'. Als bastion heeft Zypendaal echter maar kort gefungeerd: in 1957 volgt als nieuwe gebruiker de Staf Commando Luchtmachtopleidingen. In dat jaar eindigt het slepende conflict met voormalig huurster Schulte van Zegwaart.

Herstel

Vanaf 1970 maakt de Staf Commando Luchtmachtopleidingen een begin met de restauratie "naar de oorspronkelijke toestand". Aanleiding was het overbrengen van een rijk

geornamenteerde, eikenhouten schouw die weliswaar in 18de-eeuwse stijl is uitgevoerd maar geheel uit de 19de eeuw dateert. Deze schouw was afkomstig uit het pand Willemsplein 20, net als huis Zypendaal eigendom van de gemeente Arnhem. Op voorspraak van W.H. Tiemens sr. (architect Gemeentewerken Arnhem) werd deze schouw, die oorspronkelijk afkomstig is van het huis Den Doorn in Zwollerkerspel, in november 1970 overgebracht naar de eetkamer van huis Zypendaal. In die tijd pleitte de Rijksdienst voor de Monumentenzorg voor het terugbrengen van het huis in de 18e-eeuwse toestand.

De verbouwingen van de hand van P.J. Cuypers uit 1883/84 zouden ongedaan worden gemaakt. Het was zelfs de bedoeling de 'weinig fraaie en nutteloze' toren te slopen. Zover is het niet gekomen. De kamers-en-suite werden, gelijktijdig met het aanbrengen van de schouw, nog wel aan de noordzijde voorzien van vensters met een 18de-eeuwse roede-verdeling. Maar de militairen vertrokken begin 1973 en de vergaande restauratieplannen werden niet uitgevoerd. Nadat de gemeente huis Zypendaal en het koetshuis in erfpacht had overgedragen aan Geldersche Kasteelen, konden op 15 augustus

1975 Geldersch Landschap, Geldersche Kasteelen en de Gelderse Milieuraad verhuizen naar huis Zypendaal. Een paar weken later al rapporteert men een zodanig ernstige zwamaantasting, dat het huis weer moest worden ontruimd. De leegstand na het vertrek van de militairen had Zypendaal geen goed gedaan. Lekkages hadden tot de gevreesde huiszwam geleid. Zypendaal werd door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg bestempeld als 'rampgeval'. Ook het koetshuis bleek door dezelfde zwam aangetast. Men besloot eerst de restauratie van het koetshuis uit te voeren. In 1979 begint de restauratie van huis Zypendaal, waarbij men het vanzelfsprekend vindt de Cuypers-verbouwingen en restauraties intact te laten. Deze ingrijpende restauratie is in 1982 voltooid. De inrichting van de hoofdverdieping en de openstelling voor publiek volgde in 1983. Vanaf dat jaar herleeft op Zypendaal de bewoning door vijf generaties van het regentengeslacht Brantsen.

Veel Brantsen-voorwerpen, waaronder portretten en tafelzilver, keerden terug naar Zypendaal en zijn tijdens de rondleidingen te bewonderen. Zypendaal was gereed en 'in groter luister dan ooit hersteld'

Jorien Jas

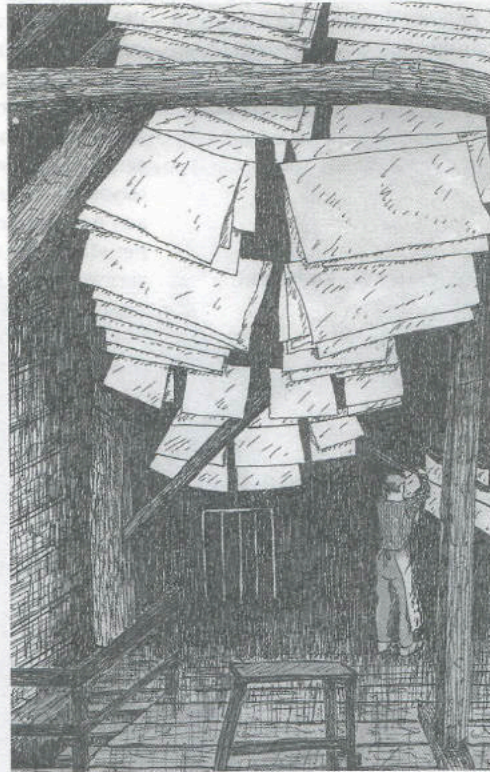
Bronnen:

- J.C. Bierens de Haan, Kasteel Zypendaal te Arnhem, in Kroniek (uitgave van de oudheidkundige en historische afdeling van het Gemeentemuseum Arnhem), jrg. 5, nr. 1, april 1988, p. 2-6.*
Gelders Archief, Archief Gemeente Arnhem: secretariaearchief 1937-1961.
Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Oud Archief II, panddossier Kasteel Zypendaal 1961/1970-1979.
Dick Schilder, Het einde van het Arhemse costumerbedrijf P.C.G.J. Schilder en zonen, in Arnhem de genoeglijkste, jrg. 21, nr. 4, december 2001, p.166-172.
W.H. Tiemens, Zypendaal, in Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen 1965-1975, p. 171-187.

De papiermolen van Naberman

Onder de titel "Een andere kijk op de tien watermolens in het dal van de Sint Jansbeek" heeft Joop Morsink, onze parkhistoricus, ruim tien jaar geleden uit diverse bronnen de geschiedenis van 'Arnhems oudste bedrijventerrein' verzameld. Jos Diender bewerkte dit dossier en sinds zomer 2004 publiceren wij afleveringen over de watermolens. De zevende en laatste watermolen in deze serie is de laatste molen gezien vanaf de Arnhemse stadsmuren. Het is de papierwatermolen van Naberman, genoemd naar de laatste pachter en papiermulder Gerrit Naberman. De molen stond aan de huidige Parkweg, op de scheiding tussen de vijver van het landgoed Zypendaal en de Grote Vijver van Sonsbeek.

Herman Harmse bouwde in 1694 een papiermolen op het terrein gelegen beneden de dam over de St. Jansbeek tussen het landgoed Zypendaal en Sonsbeek. De dam is tegenwoordig een deel van de Parkweg. Het kunnen beschikken over zuiver, helder water voor het vervaardigen van witpapier is voor een papiermaker veel belangrijker dan de hoeveelheid water om de watermolen te laten draaien. Er is niet zoveel kracht nodig voor het laten draaien van een wentelas met nokken om de hamers in de hamerbakken of waskuip beurtelings op te lichten en van een lompenmassa heelstof te bereiden. Het kleine papiermolentje heeft vermoedelijk een stenen onderbouw en een hoge houten bovenbouw. Dat is af te leiden uit een bericht dat de stenen van de papiermolen in

De natte vellen papier worden aan lijnen opgehangen op de tochtige droogzolder boven de papiermolen van Naberman. (Illustratie: Joop Morsink)

1781 zijn gebruikt voor een nieuwe waterlossing, een overstortdrempel met goot en een overkluizing die onder de weg door loopt. We kunnen aannemen dat het bovengedeelte van de bedrijfsruimte en de hangzolder voor het drogen van vellen papier, van ruwe planken als gepotdekselde wanden zijn opgetrokken. Vrijwel de meeste droog- of hangzolders van papiermolens werden in ruw hout opgetrokken met luiken in de zijwanden om overvloedige toetreding van lucht mogelijk te maken. Op deze tochtige zolders zijn de nog natte vellen papier over de vele met bijenwas ingestreken touwen (drooglijnen) te drogen gehangen. Het papiermolentje wordt in eerste instantie voorzien van een oud rad. Nog geen jaar later wordt het kleine rad vervangen door een nieuw groter molenrad. Dit duidt er op dat het eerste rad of molenwiel een bovenslagrad is geweest en later is vervangen door een onderslagrad.

Willem Bast pacht het watermolentje in 1694 en in 1712 verpacht Johan Tymans de waterrechten en het gebruik van de watermolen door aan Johan Elberts. Tymans had de molen zelf gepacht van burgemeester Willem van Bayen voor de duur van 25 jaren en een pachtsom van f 30,- per jaar. Verder zien we betalende molenaars zoals in 1717 Reynoldus Grootenhuys en in 1718 Lubbert Adams. Voor het eerst wordt het molentje genoemd in het Kohier van het Buiten- Westerquartier van 1737 onder N, no.335, als een 'Papieremolen en getimmer c.a. leggende bij de Zijp op St. Jansbeek op de grond en erf de Wiltbaan' van Nicolaas Vorster en zijn vrouw. Het echtpaar is sinds 1733 eigenaar van de watermolen. Vorster is op dat moment ook eigenaar van de Sonsbekerwatermolen. In het Kohier wordt de papiermolen, naast de zes al bekende watermolens, als zevende genoemd op de grens tussen de parken Sonsbeek en Zypendaal. In 1737 pacht Wilhelmus Vorster de papiermolen voor 25 jaren voor de prijs van f 30.-

Hier, aan de Parkweg, stond de papierwatermolen van Naberman

jaarlijks. De eigenaar raakt in 1740 in financiële nood en verkoopt de watermolen aan A. Hoevenaar en de papiermaker Paul Schut uit Oosterbeek.

In 1742 komt het papiermolentje in handen van de stadssecretaris, mr. Hendrik Willem Brantsen. Deze laat direct een grote reparatie uitvoeren door Jacob van Amersvoort 'Meester Mole Timmerman'. Wel blijft Willem Vorster de pachter van het molengoed, maar hij laat het papiermakersambacht over aan Jacobus Westenenk. Brantsen verkoopt het papiermolentje rond 1770/75 aan burgemeester Gerard Pronck. Deze aankoop heeft waarschijnlijk plaatsgevonden toen burgemeester Pronck ook de Geldersewatermolen (1774) en de Sonsbekerwatermolen (1778) in zijn bezit kreeg. Willem Vorster wordt in 1762 opgevolgd door de laatste pachter en papiermulder Gerrit Naberman en zijn vrouw Gerhardina Pauwels. Op een kaart uit 1754 zijn de twee bovenste watermolens ingetekend.

Van de zevende watermolen staat vermeld: 'Verders de Moole van Gerrit Naberman, met den wijer en wal, ende daar onder hoorende wegtien, hof en boomgaardt, samt behuijsingh, schuren, te same twe mergen en vijf roeden'. Om zijn uitbreidingen van het park te realiseren laat burgemeester Pronck de papiermolen van Naberman in juni 1776 afbreken. Pronck verklaart op 1 mei 1776 'de gront van de molen te sullen verlaten, van intentie sijnde om mitsdien vurs, molen af te breken en het water aan mij te behouden'

Jos Diender

Opleiding nieuwe parkgidsen

Om te voldoen aan de grote vraag naar excursies, personeelsuitjes, lunchwandelingen, enz. is een nieuwe lichte parkgids nodig. In februari 2006 organiseert Bezoekerscentrum Sonsbeek een cursus voor nieuwe parkgidsen. De gratis cursus bestaat uit vier theoriebijeenkomsten op maandagavond en vier excursies op de zaterdagochtend.

Naast wetenswaardigheden komt ook de praktijk van het gidsen aan bod. De eindeloos boeiende informatie over de drie monumentale parken doet de rest.

In de afgelopen zeven jaar heeft een groep van ruim dertig parkgidsen zo'n 20.000 bezoekers door de parken geleid. Niet alleen voor

historische wandelingen maar ook zgn. themawandelingen. Bijvoorbeeld over paddestoelen, vleermuizen, poëzie, Sonsbeek in oorlogstijd, parkgeluiden. Eens per maand is de Belvédère open voor publiek en dan kunnen bezoekers genieten van unieke vergezichten.

Geïnteresseerd? U kunt nu inschrijven voor de cursus van februari 2006.

Bel Bezoekerscentrum Sonsbeek
tel. 026-4450660, of mail:
info@bezoekerscentrumsonsbeek.nl

Jan Schreurs

Eindredactioneel

Redactielid Annelies Verheij-Reijnen gaat ons verlaten. Ze verhuist met echtgenoot en zonen naar Venlo. Zomer 2002 beschreef ze de bouw van het Watermuseum. Vervolgens is ze elk kwartaal met parkbeheerder Jeroen Glissenaar op safari gegaan. Omdat we vinden dat onze lezers voorinformatie moeten krijgen over de veranderingen, het onderhoud en de jaargetijden van de parken. Op safari koos Annelies de rol van onbevengene luisteraar en ze vertelde vol verwondering wat er nu weer ging gebeuren in bos en park. Ze bleef rolvast, ook toen Jeroen voor de vierde keer de herfst, de 'bladcampagne' en het 'blessen' aankondigde. Annelies, ook voor deze laatste aflevering: bedankt. Het ga jullie goed.

Nieuw redactielid is Jan Schreurs. Jan is al enige tijd actief betrokken bij het Bezoekerscentrum. Hij is een enthousiast beschouwer van de parken. Zie zijn column op pagina 2. Zoals u ziet op pagina 2 hebben we een

parkdichter. Dat vinden we wel chique. Literator Cees van der Pluijm levert vanaf heden elk kwartaal een sonnet over een onderwerp uit de parken. Uw suggesties voor onderwerpen geven we aan hem door. Meer werk van Cees vindt u op zijn eigen website en op de kunstenaarswebsite 'Arnhemaanzee' Google maar eens.

Errata Theepit

Het artikel 'Geschiedenis van de theepit' in het nummer van Herfst 2005 bevat een paar fouten die we hierbij corrigeren: de heer W. Tolmeijer overleed niet in 1985 maar in 1982; in 1985 deed mevrouw Tolmeijer-Janssen de pacht van het Sonsbeek Paviljoen over aan de heer B. Wijngaard en in juni 1988 nam de heer Sjong, de huidige exploitant, de pacht over.

Luuk Broer

Waar is het portret van baron De Smeth?

Baron De Smeth ontvangt bij Koninklijk Besluit van 11 augustus 1815 de Militaire Willemsorde voor getoonde moed en trouw tijdens de strijd tegen Napoleon. Hij laat zich niet lang daarna portretteren met zijn onderscheiding.

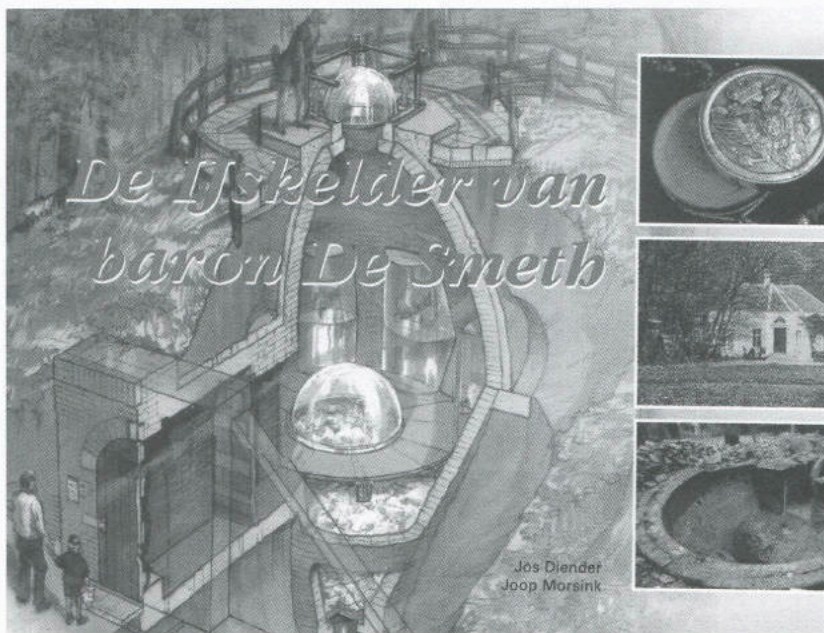
Eind november is er in de SonsbeekReeks van Bezoekerscentrum Sonsbeek een nieuw boekje uitgekomen, getiteld 'De Ijskelder van baron De Smeth'. Voor dit boekje hebben Joop Morsink en Jos Diender zich verdiept in de geschiedenis van de ijskelder, waarvan de restanten zich bevinden in de 'Engelse Berg' naast de Koude Vijver in Sonsbeek. Deze bijzondere kelder is omstreeks 1812 gebouwd in opdracht van de toenmalige eigenaar van het landgoed, Theodorus baron de Smeth. Aanleiding tot dit boekje vormt de actie van de Vereniging Vrienden van Sonsbeek om de ijskelder weer in oude glorie te herstellen. Maanden van research hebben geresulteerd in een informatief boekje, waarin op heldere wijze de bouw, functie en werking van de ijskelder wordt uitgelegd. Andere onderwerpen die aan bod komen zijn o.a. het leven van de familie De Smeth, de aanleg van landgoed Sonsbeek in de Engelse landschapsstijl en de sociale en poli-

tieke verhoudingen aan het begin van de 19de eeuw.

Wat helaas in het boekje ontbreekt is een portret van baron De Smeth. Vele weken is Jos Diender op zoek geweest naar een afbeelding van de man in wiens opdracht de ijskelder gebouwd is. Het was al vrij snel duidelijk dat er twee portretten hebben bestaan van de baron. Er zou zich één portret bevinden in het Groot Kasteel te Deurne. Dat Groot Kasteel was inderdaad ooit eigendom van Theodorus de Smeth en zijn nazaten. Het hele interieur van het kasteel, inclusief alle schilderijen en het overgrote deel van het familiearchief, is bij beschietingen in de Tweede Wereldoorlog in september 1944 in vlammen opgegaan. En dan te bedenken dat het familiearchief en de schilderijen juist naar het kasteel waren overgebracht omdat men dacht dat het daar veilig zou zijn.

Via een achterachterkleinzoon van Theodorus de Smeth in België weten we dat er nog een tweede portret van de baron heeft bestaan. Een portret waarop hij trots met zijn Militaire Willemsorde staat afgebeeld. Het schilderij was eigendom van de Zwitserse tak van de familie en is voor het laatst in 1947 gesignaleerd op een boedelveiling in Lochem. Bij die veiling is het portret waarschijnlijk 'zoekgeraakt' want vanaf dat moment ontbreekt ieder spoor van het doek. Ook de familie De Smeth zelf heeft geen enkel idee waar het portret van hun voorvader gebleven is. Misschien duikt het ooit nog eens op. Voor het boekje 'De Ijskelder van baron De Smeth' is het echter te laat. Dat is inmiddels gedrukt en voor € 4,95 te koop bij het Bezoekerscentrum Sonsbeek en diverse boekhandels in Arnhem.

Jos Diender

Herstel ijskelder Sonsbeek

De Voortgang

Zomer 2005 bent u geïnformeerd over de aanpak van de fondsenwerving voor de restauratie van de 200 jaar oude ijskelder in Sonsbeek. Toen kwam de publieksfolder uit waarin iedereen wordt gevraagd z'n steentje bij te dragen door € 5 of een veelvoud daarvan te storten op rekening 10.92.89.781 van Stichting Restauratie Ijskelder te Arnhem. Daarnaast zijn en worden overheden, fondsen, bedrijven en instellingen benaderd om een substantiële bijdrage aan de restauratie die ca € 200.000 gaat kosten.

Overheden, bedrijven en particulieren hebben positief gereageerd. Helaas willen de bekende landelijke culturele fondsen niet bijdragen aan de renovatie "omdat de ijskelder overheidsbezit is". Vandaar dat het bestuur van de Vereniging Vrienden van Sonsbeek met steun van het Comité van Aanbeveling de fondsenwerving volledig heeft gericht op overheden en lokale bedrijven en instellingen. Uit het bestek worden nu onderdelen gelicht voor sponsoring in natura. Het beroep op particuliere bijdragen van Vrienden en andere stadgenoten is geïntensiveerd met het verspreiden van de folder. De maand december is een mooie periode om de beurzen te openen voor herstel van dit culturele erfgoed. Maar januari mag ook.

In het Bezoekerscentrum is inmiddels een financiële thermometer zichtbaar opgesteld. Tot aan de sluitingsdatum van dit blad is er inclusief schriftelijke toezeggingen bijna € 100.000 binnen, plus een toezegging in natura. Het loopt dus, maar we zijn er nog niet.

Luuk Broer

Colofon

Het Infobulletin is een uitgave van de Vrienden van Sonsbeek en van het Bezoekerscentrum Sonsbeek. Het bulletin verschijnt vier keer per jaar. Het wordt gratis toegestuurd aan de leden van de Vereniging Vrienden van Sonsbeek. ISSN 1567-1054

Redactie:

Jos Diender
Jan Schreurs
Annelies Verheij-Reijnen
Luuk Broer (eindredacteur)

Vormgeving:

Raymond Paulus

Druk:

Presikhaaf Grafische Diensten

Redactie-adres:

Bezoekerscentrum Sonsbeek
Zypendaalseweg 24a,
6814 CL Arnhem
email: info@parksonsbeek.nl

Het lentenummer van het Infobulletin verschijnt 21 maart. Uiterste datum inleveren kopij: 15 februari 2006.

Reden retourzending:

postcode:

Naam:

Straat:

Het correcte adres is:

6814 CL Arnhem.

Vrienden van Sonsbeek, Zypendaalseweg 24A, of deze strook in een enveloppe terug sturen naar gegevens in te vullen en het blad 'retour afzender' geval zo vriendelijk zijn om hieronder de juiste Mogelijk is de adressering niet juist. Wilt u in dat

Retour afzender/adreswijziging

TPG Post

Port betaald